

2. Бассова О. О. Інтегральна оцінка фінансового стану підприємства / О. О. Бассова, К. Є. Доксова // Матеріали конференції.
3. Вакульчик О. М. Кількісна оцінка якісних характеристик суб'єкта ЗЕД з метою надання статусу уповноваженого економічного оператора / О. М. Вакульчик, І. Д. Харламова // Вісник Академії митної служби України. Серія: "Економіка". – 2013. – № 1 (49). – С. 12–23.
4. Мних Є. В. Економічний аналіз : підручник / Мних Є. В. – К. : Знання, 2011. – 630 с.
5. Руцишин Н. М. Інтегральна оцінка ефективності функціонування торговельних підприємств та методи розрахунку інтегральних показників / Н. М. Руцишин // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2007. – Вип. 17.5. – С. 176–180.
6. Хрущ Н. А. Інтегральна оцінка рівня фінансового потенціалу підприємств у сфері телекомунікацій / Н. А. Хрущ, М. В. Желіховська // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 6. – Т. 2. – С. 304–307.

УДК 336.22

Д. В. Осецька, аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ФІСКАЛЬНІ ІНСТРУМЕНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Досліджено сучасні тенденції розбудови фіскальних систем європейських країн в умовах посилення інтеграційних процесів. Розглянуто методологічні основи використання фіскальних інструментів в Україні під впливом тенденцій світового економічного розвитку.

Исследованы современные тенденции развития фискальных систем европейских стран в условиях усиления интеграционных процессов. Рассмотрены методологические основы использования фискальных инструментов в Украине под влиянием тенденций мирового экономического развития.

The paper investigates current trends developing fiscal systems of European countries in terms of strengthening integration processes. The research considers the methodological basics of using fiscal instruments in Ukraine under the influence of trends in world economic development.

Ключові слова. Фіскальна система, фіскальна політика, фіскальні інструменти, монетарна політика, інтеграція.

Вступ. Ключовою проблемою економіки України, на наш погляд, є перетворення фіскальних інструментів на головне джерело економічного зростання. Розроблення адекватних фіскальних заходів і використання відповідних фіскальних інструментів мають підпорядковуватися забезпеченню формування і реалізації фіскальної політики соціально-ринкової держави.

В економічній теорії фіскальну політику зазвичай зараховують до тих інститутів суспільного сектора, які суттєво визначають фіскальні правила і норми суб'єктів господарювання,

© Д. В. Осецька, 2014

а за умови активного впливу на інвестиційні процеси він перетворюється на фундаментальний імператив економічного зростання. Необхідність подальшої модернізації фіскальної політики в напрямі оптимізації податкового навантаження та підвищення якості суспільних благ природно передбачає зміну вектора фінансових реформ. Актуалізується модернізація як стратегічне завдання та орієнтир у сфері фіскальної політики, а також у повсякденній роботі з розбудови системи складних фіскальних інструментів, що виникають у процесі формування й використання державного бюджету.

Постановка завдання. Стаття присвячена дослідженню впливу фіскальних інструментів на стан публічних фінансів з метою створення стимулів для економічного зростання та інституційних реформ, які мають стосуватись усіх складових економіки.

Результати дослідження. Уявлення про те, що фіскальні інструменти мають стимулювальний вплив на практику суспільного господарства, сформувався в західній економічній науці під впливом кейнсіанства в період Великої депресії 1930-х рр. У результаті в розвинених країнах використання фіскальних інструментів було закріплене законодавчо, наприклад у США, – ухваленням Закону про зайнятість (1946 р.) у зв'язку із загостренням безробіття на тлі відчутного скорочення військових замовлень. Згідно з цим законом президент США мусив щороку подавати доповідь з аналізом поточного стану економіки та рекомендаціями щодо її стабілізації. Крім того, було засновано Раду економічних консультантів для допомоги президентові у виробленні рекомендацій з економічних питань і Об'єднаний комітет конгресу, до компетенції якого входив розгляд широкого кола економічних проблем загальнонаціонального значення.

Згодом завдання федерального уряду щодо стабілізації економіки були законодавчо підтвержені й розширені – через вимогу виокремлювати цілі розвитку національної економіки на майбутні п'ять років і формувати програми (плани) їх досягнення за конкретних параметрів інфляції [1].

У другій половині ХХ ст. в межах моделі неокласичного синтезу фіскальна система держави отримала своє теоретичне обґрунтування. Перегляд цієї, здавалося б, остаточно розв'язаної проблеми зумовлений не лише продовженням кризових явищ або недостатнім відновленням провідних економік, але й зміною на сучасному етапі деяких фундаментальних закономірностей, що визначають вибір мети фіскальної політики. Зокрема, відбулися зміни у взаємозв'язку між інфляцією й обсягом виробництва.

Одним із аргументів на користь зосередження фіскальних інститутів на явищі інфляції став “дивовижний збіг” цілей стабілізації інфляції на низькому рівні та обсягу виробництва на рівні, наближеному до потенційного.

З початком кризи зв'язок між інфляцією й обсягом виробництва в розвинутих економіках набув іншого характеру. В умовах значного кумулятивного зниження обсягу виробництва щодо тренду та різкого зростання безробіття економісти переважно очікували падіння інфляції, навіть дефляції. Проте в більшості розвинутих економік рівень інфляції залишається близьким до докризових рівнів (негнучкість інфляції).

У звіті МВФ “Перспективи світової економіки” за квітень 2013 р. зроблено попередній висновок: причинами нинішньої негнучкості інфляції в розвинутих економіках є, поперше, більш полого крива Філіпса і, по-друге, краще, ніж раніше, закорені інфляційні очікування. Отже, зроблено такі висновки для монетарної та фіскальної політики:

– “доки інфляційні очікування перебувають під контролем, страх перед зростанням інфляції не повинен перешкоджати монетарним органам та фіскальним інститутам проводити активну стимулюючу політику”;

– “низька інфляція не є приводом для заспокоєння, вона може поєднуватися зі значними економічними і фінансовими дисбалансами [2]”.

Під час глобальної фінансово-економічної кризи й на етапі подолання її наслідків антикризові заходи реалізувалися через механізми кооперації монетарної і фінансової політики з метою зниження державного боргу (делевереджингу державного сектора). Йдеться про дослідження механізмів “фінансових репресій” та їхньої ефективності. Політика, спрямована на використання державою (як правило, за ставками, нижчими ніж ринкові) коштів, які в протилежному випадку надходили б іншим позичальникам, ще в 1973 р. у працях науковців зі Стенфордського університету Е. Шоу (Shaw, 1973) та Р. Маккіннона (McKinnon, 1973) дістала назву “фінансових репресій” або стримування розвитку фінансової сфери.

Другий напрям сучасних досліджень проблем кооперації монетарної та фінансової політики – її роль в умовах делевереджингу в приватному секторі. П. Маккулі та З. Позсара з Global Interdependence Center (McCulley, Pozsar, 2013) доводять, що під час делевереджингу в приватному секторі, що трапляється досить рідко й має місце в багатьох країнах на сучасному етапі, суто приватний попит на кредит стає від’ємним – суб’єкти економіки починають тривалий процес очищення своїх балансів від боргів. Центральний банк знижує ставки до нуля, але навіть це не допомагає відновити попит на кредит. Втрачаючи свого звичайного партнера для реагування на стимули, монетарна політика виявляється неефективною. Економіка потрапляє до ліквідної пастки. Ефекту витіснення не спостерігається: поки приватний сектор виплачує свої борги, уряд залишається єдиним суб’єктом попиту на кошти.

Отже, очевидно, що антикризова політика не діє, монетарна політика стає, за висловом авторів, “виключно радикальною”. На відміну від нетрадиційної й радикальної монетарної політики, коли вона все ще залишається незалежною від позиції фінансової політики, виключна монетарна політика – це підтримка фінансової політики у збільшенні сукупного попиту, а не стимулювання приватного попиту. Це виключне рішення також відоме як “вертолітні гроші” (helicopter money), чи монетарне фінансування фінансових стимулів.

Делевереджинг робить неефективною навіть неортодоксальну монетарну політику, націлену на стимулювання приватного кредиту. Якщо фінансова влада не запозичуватиме зростаючі заощадження приватного сектора, кредитування не відновиться. Тож фінансова політика під час фази делевереджингу в приватному секторі виконує роль позичальника і споживача останньої надії.

Як зазначають автори дослідження, така модель взаємодії монетарної і фінансової влади підходить лише для великих, відносно закритих розвинутих економік (США, Велика Британія, Японія та країни-кредитори Євросони), що емітують боргові зобов’язання у власній валюті, мають монетарний суверенітет (тобто можливість монетаризувати борг) і користуються перевагами щодо стабільного попиту на свої боргові інструменти з боку глобальних інвесторів. Запропонована схема, з погляду Т. Кричевської [3, 66–68], не підходить для малих відкритих економік, які діють в умовах курсової прив’язки, що не дає їм можливості друкувати гроші за своїм бажанням, проте її загальна логіка не втрачає своєї актуальності й для інших економік, у тому числі для України.

Вивчення та запозичення світового досвіду запровадження фінансових інструментів реалізації політики економічного зростання набуло актуальності ще на початкових етапах формування ринкової соціально-економічної системи в Україні. Дослідження концептуальних засад і практики організації фінансових систем у високорозвинутих країнах світу показало, що інструменти потрібно інкорпорувати у фінансово-економічні процеси в Україні. Але пропозиції, які надходили з теоретичної сфери і практики й передбачали комбінування елементів фінансових систем різних країн, здебільшого не мали належного теоретичного обґрунтування та не враховували того, як нові фінансові форми узгоджуватимуться між собою і

функціонуватимуть за наявних на той час реалій господарювання. Рекомендації, взяті за основу для формування фіскальної системи України, не давали змоги забезпечити стимулювальний вплив на зростання ВВП, їх неодноразово ґрунтовно доопрацьовували або взагалі визнавали втіленням помилкових міркувань. На розробку науково обґрунтованої концепції фіскальних реформ погляди вчених були неоднозначні. Застосування фіскальних інструментів, орієнтованих на стимулювання, викликає багато нарікань з приводу втрати державним бюджетом доходів. Це час від часу зумовлює перегляд доцільності їх використання. Зокрема, розраховано, що внаслідок пільгового оподаткування податкових кредитів державні втрати від надання податкових знижок на науково-технічну діяльність за паритетом купівельної спроможності оцінено 2005 р. для США у 5,1 млрд дол., Канади – у 2,3, Франції – 1,0, Японії – 3,3 млрд дол. Однак, незважаючи на такі оцінки, результативність інноваційної діяльності в масштабах світового технологічного простору для цих країн створює значно більше вигід.

Стратегія інноваційно-економічного розвитку України в умовах глобалізаційних викликів передбачає врахування світового досвіду саме в частині запозичення елементів фіскального стимулювання, які найбільшою мірою сприяють позитивним зрушенням та вдосконаленню фіскальних інструментів випереджального економічного розвитку.

Для реалізації регульованого потенціалу фіскальних інструментів потрібні відповідні організаційно-економічні структури, форми й методи управління фіскальними відносинами як підсистемами, що утворюють внутрішній склад і структуру фіскального механізму, під яким розуміємо сукупність економіко-організаційних і правових форм та методів управління державними фінансами з метою досягнення загальноекономічних і соціальних цілей.

Аргументована також позиція науковців, які до підсистем функціонування фіскальних відносин, що формують конструкцію фіскального механізму, додають фіскальне планування і прогнозування, фіскальні засоби та стимули.

З посиленням інтеграційних процесів економіки України інтерес науковців до європейської фіскальної системи посилюється. При цьому увага вчених і практиків уже зосереджена на дослідженнях фіскальної консолідації та пов'язаної з нею фіскальної політики в ЄС.

Термін “фіскальна політика” походить від латинського “пасив”, що означало в Стародавньому Римі “імператорська скарбниця”. Етимологія фіскальної політики пов'язана з терміном фіск, що більшість економічних словників прямо або опосередковано розкриває через поняття “державна скарбниця”, роль і структура якої змінювалися в ході еволюції державотворення [4, 785].

У сучасній інтерпретації поняття “фіскальний” означає державне акумулювання цінностей (грошей, коштовностей та інших матеріальних і нематеріальних активів) для виконання державою своїх функцій. Термін “фіскальний” бере початок із класичної економічної теорії – з аналізу причин збільшення державного боргу у Франції на початку ХХ ст., коли Дж. М. Кейнс зауважив, що кризу її державних фінансів зумовило перевищення цим боргом певної частки національного доходу. Він наголошував, що платники податків не могли більше забезпечувати зобов'язання держави за борговими облігаціями [5].

Дослідження фіскальної системи та її інструментів супроводжувалося розробленням методології аналізу бюджетної політики. На думку учених, як Л. Бандієра, С. Війнберген, Д. Ліг, Дж. Ольтере, бюджетна політика є стійкою, якщо сума величин майбутніх бюджетних балансів дорівнює різниці між сукупним початковим боргом що, по суті, є міжчасовим бюджетним обмеженням [6].

Серед наукових підходів слід виокремити концепцію ефективності фіскальної системи та її інструментів, автори концепції – новозеландські вчені М. Кені, П. Томсон. На їхню думку, ефективність можна забезпечити тільки прогнозуванням, що охоплює такі етапи: поділ сукупних доходів бюджетної системи за видами надходжень і визначення для кожного

з них відповідної проксі-змінної – макроекономічного показника, що найточніше характеризує його зміни у часі – для подальшої індексації надходжень; коригування одержаних прогнозних значень залежно від очікуваних змін у законодавстві й адмініструванні податків і платників [7]. Тобто ефективність фіскальної системи та її інструментів забезпечується прогноною методологією й застосуванням відповідних фінансово-правових та адміністративних заходів.

Останнім часом західні вчені почали досліджувати ефективність фіскальної системи та її інструментів в умовах глобальних світових кризових явищ, зокрема їхній вплив на показники бюджетної політики. Вивчаються наслідки світової фінансово-економічної кризи, що розпочалася у США 2007 р., з урахуванням досвіду попередніх криз. Характерними ознаками впливу кризи на ефективність системи фіскальних важелів називають різке погіршення бюджетного балансу та збільшення державного боргу у зв'язку з великими державними видатками на стимулювання економічного зростання. Науковці наголошують на негативних наслідках застосування таких заходів, що впливають на довгострокову ефективність системи фіскальних важелів і спричиняють загрозу дефолту за власними зобов'язаннями урядів країн у коротко- й середньостроковій перспективі [8].

Результати дослідження дають змогу сформулювати положення, що сучасний стан розвитку національної фіскальної системи України характеризується низьким рівнем її інтегрованості в глобальні фінансові процеси. Наслідки впливу глобальної фінансово-економічної кризи дають підстави для висновку, що політика прискореного входження України у світове фінансово-економічне товариство, зокрема лібералізація доступу іноземного капіталу на внутрішній фінансовий ринок і надання резидентам широких можливостей виходу на зовнішні ринки запозичень, були передчасними. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність заходів для підвищення конкурентоспроможності української економіки за рахунок удосконалення національної фіскальної системи, а також заходів для зниження фінансових ризиків, що виникають унаслідок фінансово-кредитної інтеграції.

Оцінюючи стійкість державних фінансів щодо кризових явищ, визначимо, що невелика частка України в глобальному фінансовому світі робить фіскальну систему малоефективною. Гостро стоїть питання про те, як забезпечити національну економіку від ризику впливу іноземного капіталу у вигляді репатріації прибутків або “втечі” короткострокових активів за кордон унаслідок зниження ступеня довіри до вітчизняної фіскальної політики.

Беручи до уваги слабкість ресурсів держави, винятково важливо зосередити увагу і цільові дії на сприянні розвитку фінансових інститутів та фіскальних інструментів.

У країнах, що розвиваються, в Україні зокрема, ринок не може самостійно забезпечити розвиток фінансової системи. У забезпеченні ефективного її функціонування основну роль має відігравати саме держава та її інститути. Розвиток фіскальної системи та виконання нею основних цілей і головних завдань залежить від таких заходів:

- забезпечення урядом стабільних політичних і макроекономічних умов;
- реалізація ефективної макроекономічної політики, яка передбачає ведення збалансованої і виваженої фіскальної політики;
- забезпечення правової та інформаційної інфраструктури;
- координація дій державних органів стосовно фіскального регулювання фінансового ринку під впливом тенденцій світового економічного розвитку.

Найважливіша засада успішного розвитку фіскальної системи та її інструментів – наявність правової та інформаційної інфраструктури. Інвестори не вкладатимуть кошти, якщо вони не в змозі контролювати і захищати свої інвестиції. Аналіз, проведений щодо країн – нових членів ЄС, засвідчив, що участь іноземного капіталу у фінансовому секторі почала

суттєво розширюватися лише з адаптацією законодавства до вимог ЄС. Це дає підстави для висновку, що іноземні інвестори надають перевагу ринкам зі стабільним і прозорим законодавчим полем, які мають реальні перспективи приєднатися до великого й розвинутого об'єднання країн.

Досвід ринкових трансформацій учасниць ЄС цінний для України з погляду формування орієнтованих на європейську інтеграцію соціально-економічних і фіскальних реформ та розробки стратегії реалізації. Нашій державі необхідно виробити власну фіскальну стратегію сприяння ринковим перетворенням, яка враховуватиме перспективу її інтеграції до ЄС. Причому на сучасному етапі трансформації дуже корисним може бути використання європейського досвіду розбудови економіки та фіскальної сфери.

Безумовно, процеси глобалізації, що відбуваються у світі, спонукають до універсалізації норм і правил фіскального регулювання всіх сфер. Проте, враховуючи сучасні економічні умови України, можемо говорити про дискусійність створення єдиного регулятивного органу. Йдеться передусім про невідповідність розвитку різних сегментів фінансового ринку. Фондовий ринок не відіграє значної ролі в економіці, а недержавні пенсійні фонди тільки розпочинають діяльність. Існує думка, що створенню єдиного регуляторного органу має передувати досягнення різними складовими фінансового ринку однакового за рівнем розвитку. Водночас створенню єдиного регуляторного органу має передувати робота з уніфікації та консолідації фіскального законодавства вітчизняного фінансового простору.

Фіскальне регулювання в Україні має відповідати її соціально-економічному середовищу та враховувати перспективу уніфікації фіскальних відносин з організацією перерозподілу ВВП у ЄС. Причому на сучасному етапі розбудови фіскалу необхідно запропонувати ефективні перерозподільні інструменти подолання транзитивності економіки й запозичувати позитивний досвід використання за схожих умов податкових механізмів нових країн ЄС, а після ринкових перетворень – поступово трансформувати національне оподаткування, надаючи йому рис найбільш прийнятних для нас, фіскальних моделей Франції та Німеччини [9].

Під час коригування встановленого в нашій державі рівня оподаткування необхідно зважати на те, що за її деформованого ринкового господарювання, з одного боку, не слід значно збільшувати податкове навантаження на суб'єкти ринку, а з іншого – не уникнути розширення меж фінансової діяльності держави для сприяння економічному зростанню.

Треба зауважити, що податки – це надзвичайно потужний та дійовий інструмент фінансового впливу, тому його використання має бути вкрай обмеженим. Так, один із найвідоміших економістів сучасності П. Самуельсон пише: “Фіскальна політика – дуже сильна зброя ..., вона подібна до атомної бомби, це надто потужна зброя, щоб дозволити окремим особам і урядам гратися з нею” [10].

Ураховуючи таку важливу забезпечувальну та регульовану роль податків, держава змушена постійно вирішувати непросту дилему їх використання. Досліджуючи світовий досвід фіскального регулювання національної економіки, В. Суторміна, В. Федосов, В. Андрущенко зазначають: “Відбувається безупинне створення податкової системи як прагматичного компромісу між дійовим заохоченням приватної господарчої ініціативи і достатнім фіскальним забезпеченням державної діяльності” [11].

Використовуючи податки як досить надійні, ефективні й цілеспрямовані фінансові інструменти, держава водночас не може ігнорувати певну непередбачуваність їх дії. Це пов'язано з тим, що вони відображають дуже складну й багатовимірну гаму різнонаправлених інтересів, а тому абсолютно повно й точно передбачити наслідки їх впливу неможливо. Однак це зовсім не означає, що ці наслідки, по-перше, абсолютно непередбачувані, по-друге, їх можна ігнорувати. Такі прогнози і розрахунки у встановленні певних податків і механізму їх справляння вкрай необхідні для того, щоб уникнути негативних наслідків.

Зауважимо, що використання податків як інструментів фіскальної політики має суттєві обмеження, оскільки вони є вкрай важливими елементами розподільних відносин у суспільстві та встановлюються виключно на законодавчій основі. Через це їх складно використовувати для розв'язання нагальних поточних проблем. Відповідно, податки слугують переважно інструментами реалізації стратегічних, а не тактичних завдань [12].

О. Молдован доводить, що в сучасному світі структура та механізми фіскальної системи є одними з визначальних чинників макроекономічної стабільності. Сприятливий фіскальний простір забезпечує високу динаміку внутрішніх інвестицій, приплив іноземних інвестицій та відповідно стабільний якісний економічний розвиток держави [13, 68].

Висновки. Таким чином, для визначення впливу фіскальних інструментів на економічне пожвавлення і зростання ділової та інвестиційної активності суб'єктів господарювання їх слід комплексно дослідити як у контексті збільшення впливу на дохідну частину бюджету, що сприятиме фінансовому забезпеченню державних інвестиційних програм, так і в контексті зменшення податкового тягаря на суб'єктів господарювання, що сприятиме формуванню їхнього фінансового потенціалу для інвестування у власний розвиток.

Крім того, фіскальна система має бути підпорядкована завданню підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки на ґрунті забезпечення стійкості державних фінансів і максимальної задоволеності потреб суб'єктів господарювання у фінансових ресурсах на модернізацію вітчизняної економіки.

Модернізація й розвиток економіки в Україні органічно пов'язані, по-перше, з вибором і механізмом застосування фіскальних інструментів стимулювання всіх економічно активних суб'єктів господарювання, по-друге, ці інструменти мають забезпечити успішне функціонування публічних фінансів вітчизняної економіки в напрямку оптимізації податкового навантаження та підвищення якості суспільних благ.

Література

1. Артёмова Т. І. Фіскальна політика / Т. І. Артёмова // Економічна теорія. – 2013. – № 2. – С. 100–116.
2. The Dog That Didn't Bark: Has Inflation been Muzzled or was it just Sleeping? IMF World Economic Outlook. April 2013, p. 14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.umf.org/external/pubs/ft/weo/2013/01/paf/c3/pdf>
3. Кричевська Т. О. Монетарне стимулювання економіки: сучасні теоретичні дискусії та практичні рекомендації / Т. О. Кричевська // Економічна теорія. – 2013. – № 3. – С. 63–89.
4. Борисов А. Б. Большой экономический словарь / Борисов А. Б. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Книжный мир, 2010. – 860 с.
5. Keynes J. A. Tracton Monetary Reform: The Collected Writings of John Maynard Keynes / Keynes J. A. – Vol. IV. – London : Macmillan, 1971 (1923). – 363 p.
6. Bandiera L. “Howto” of Fiscal Sustainability in Oil-rich Countries: The Case of Italia. – 2008. – 168 p.
7. Keene M. An Analysis of Tax Revenue Forecast Errors / M. Keene, P. Thomson // New Zealand Treasury Working Paper. – 2007. – № 2. – 73 p.
8. IMF: From Recession to Recovery: How soon and has strong? // World Economic Outlook. – 2009. – Ch. 3. – April. – 138 p.
9. Юрій С. І. Сучасні тенденції розвитку європейського оподаткування та новітній парадигма податкової політики в Україні : моног. / С. І. Юрій, А. І. Крисоватий, Т. В. Кошук. – Тернопіль : ТНЕУ, 2010. – 292 с.
10. П. Самуэльсон. Экономика / Самуэльсон П. – М. : Алгон ВАИНСИ, 1992. – С. 315.

11. Суторміна В. М. Держава – податки – бізнес (із світового досвіду фіскального регулювання ринкової економіки) / Суторміна В. М., Федосов В. М., Андрущенко В. Л. – К. : Либідь, 1992. – С. 53.

12. Юхименко П. І. Теорія фінансів : підруч. / П. І. Юхименко, В. М. Федосов, Л. Л. Лазебник та ін. ; за ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 576 с.

13. Молдован О. О. Державні фінанси України: досвід та перспективи реформ : моногр. / О. О. Молдован. – К. : НІСД, 2011. – 380 с.